

8 בנובמבר 2020

לכבוד
ח"כ רם שפע
יו"ר ועדת החינוך, התרבות והספורט
הכנסת, ירושלים

שלום רב,

**הנדון: דיון בנושא "מדיניות ותקצוב משרד החינוך לתוכניות ומיזמים לקידום חיים משותפים" –
עמדת האגודה לזכויות האזרח**

אנו מברכים על קיומו של דיון חשוב זה בוועדת החינוך, התרבות והספורט ביום 9.11, ומקווים שיסמן את תחילתו של שינוי דחוף בתחום זה.

מחלקת החינוך של האגודה לזכויות האזרח עוסקת שנים רבות בנושא של חינוך לדמוקרטיה, לזכויות אדם ונגד גזענות. אנו פועלים בשיתוף משרד החינוך ומוסדות להכשרת מורים, מקיימים השתלמויות מקצועיות למורות ולמורים, ומפתחים חומרים חינוכיים בתחומים אלה.

במכתבנו זה נבקש להתייחס למצב הנוכחי העגום בכל הנוגע למדיניות משרד החינוך ותקצוב תוכניות ומיזמים לקידום חיים משותפים, ולהציע עקרונות לתוכנית כוללת לחינוך לערכי דמוקרטיה, חיים משותפים ומאבק בגזענות שאנו מקווים שהוועדה תוכל להביא לדיון.

1. הגזענות היא תופעה ההולכת ומתרחבת בחברה בישראל, אשר ביטוייה קשים ופוגעניים. התפשטות הגזענות לא רק שפוגעת בכבודם של אנשים רבים מקבוצות אוכלוסייה שונות, אלא מהווה סכנה למרחב הדמוקרטי במדינה. למערכת החינוך, ככלי מרכזי בידי המדינה, תפקיד מכריע במאבק לתופעות של שנאה וגזענות וקידום חיים משותפים בחברה הישראלית המקוטבת.

2. למרות שמדינת ישראל קבעה בשנת 2000 שאחת ממטרות החינוך הממלכתי שלה היא לחנך לחתירה לשלום ולסובלנות ביחסים בין בני אדם ובין עמים, הרי שמטרה זו לא זכתה מאז לעיסוק כוללני, מחייב, מובנה וממוסד במערכת החינוך. הדבר נכון במיוחד ביחס לעיסוק חינוכי במציאות הסכסוך הישראלי-פלסטיני ובחתירה לשלום בין ישראל לשכנותיה, וגם ביחס לאזרחות דמוקרטית וחיים משותפים בין יהודים וערבים בישראל.

3. הקדשת דו"ח מבקר המדינה בשנת 2016 לבחינת פעולותיו של משרד החינוך לקידום החינוך לחיים משותפים ולמניעת גזענות, מעידה על החשיבות שרואה המדינה בהתגייסותה של המערכת למען מטרות אלה. אך ממצאיו, הרלוונטיים גם כיום, מלמדים כי מעבר לקביעתם באופן הצהרתי כיעד משרדי – המשרד נמנע לאורך השנים מלנקוט בפועל את מכלול הצעדים הדרושים ליצירת תשתית ארגונית, תקציבית, אופרטיבית ופדגוגית שתאפשר למערכת החינוך לפעול למיגור תופעות של גזענות, אלימות ושנאת האחר בקרב ילדים ובני נוער.

4. בדו"ח המבקר נקבע, בין היתר, כי המשרד לא עיגן את הנושא בלימודי הליבה ובתחום החינוך החברתי-ערכי, לא פתח תקנה תקציבית ייעודית לתחום זה, ולא פעל להגדלת היקף המפגשים בין קבוצות תלמידים משני המגזרים. יתר על כן, החינוך לחיים משותפים ולמניעת גזענות לא נכלל בתוכניות העבודה של האגף להכשרת עובדי הוראה וביעדיו, ועל פי הדו"ח, היקף השתלמויות המורים בתחום של חיים משותפים עומד על פחות מאחוז אחד מכלל השתלמויות במערכת החינוך.
5. לאחרונה אף התברר לנו כי בתחילת שנת הלימודים הנוכחית קיבלו מרכזי הפסג"ה ברחבי הארץ הנחיה שלא לקיים השתלמויות אלא בנושא של למידה היברידית לתקופת הקורונה, כך שבאופן מובנה לא מתקיימת מטעם משרד החינוך כל הכשרה לעובדי הוראה בסוגיות הנדונות.
6. בנסיבות אלה, הובלת החינוך לאזרחות דמוקרטית ולחיים משותפים נתונה בעיקר בידיהם של ארגוני המגזר השלישי. פירוש הדבר בפועל, שהעשייה החינוכית בתחומים אלה תלויה בעיקר בארגונים ובאנשי חינוך המחויבים למטרה זו ונכונים להתמודד עם האתגרים המורכבים הכרוכים בכך. בזכותם, מתקיימות במערכת החינוך תוכניות איכותיות בתחום של חינוך אזרחי ופעילות מגוונת של מפגשים בין עובדי הוראה ובין בני נוער ערבים ויהודים, המאורגנים על ידי מורים, מנהלים ועמותות שונות.
7. אולם "איים" אלה של עשייה חינוכית הם בגדר היוצא מן הכלל. תוכניות ופעילויות של חינוך לדמוקרטיה ולחיים משותפים נעשות בדרך כלל ביוזמה מקומית של מחוזות, רשויות מקומיות, ארגוני מגזר שלישי, בתי ספר ומורים/ות. לרוב, הן מתקיימות לזמן קצר ובאופן בלתי סדיר, או שהן נוגעות לקבוצות קטנות מאוד של תלמידים. כיוון שהמשאבים שמשקיע משרד החינוך בנושאים אלה (לרבות תקציבי הפרויקטים של ארגוני החברה האזרחית) הם מזעריים ובלתי מספקים, רק בתי ספר ומורים מעטים מצליחים לקיים תהליכים רב-שנתיים. כך, על אף שמערכת החינוך מתגאה בפעילויות הללו, שמתקיימות תחת חסותה, הרי שמגבלותיהן והספורדיות שלהן משקפות דווקא את היעדרה של מדיניות חינוכית מיניסטרילית בתחום זה.
8. תוצאה מדאיגה של היעדר חינוך אזרחי ולחיים משותפים באה לביטוי בהעמקת מגמות אנטי-דמוקרטיות בחברה, כפי שמשקף בגילויים חמורים של גזענות ושנאה בקרב בני הנוער כמו גם בסקרי עמדות שהתפרסמו בשנים האחרונות. כך, למשל, כ-40% מבני הנוער היהודים בשנת 2016 תמכו בשלילת זכותם של האזרחים הערבים להיבחר לכנסת. בתשובה לשאלה אם הם מאמינים באפשרות של דו-קיום יהודי-ערבי, 53% מבני הנוער היהודים ב-2016 השיבו בשלילה, וכאשר נשאלו אילו תחושות עולות בהם כשהם חושבים על ערבים, 28% השיבו "שנאה"¹. ממצאי סקרים נוספים שנערכו בעשור האחרון ובחנו את עמדות הנוער בישראל, מעלים תמונה דומה.
9. לאור האיום והסכנה שבהתבססות גישות גזעניות ואנטי-דמוקרטיות בחברה בישראל, אנו סבורים כי על משרד החינוך ליזום מהלך מערכתי מקיף שיכלול עדכון של הגישה החינוכית וגיבוש תוכנית כוללת לחינוך לערכי דמוקרטיה, חיים משותפים ומאבק בגזענות, לרבות הגדלה משמעותית של המאמצים והמשאבים שיופנו לנושאים אלה.

¹ נתנזון, ר' וגולה א' (עורכים). (2016). עמדות אישיות, לאומיות וחברתיות של הנוער בישראל. מרכז מאקרו לכלכלה מדינית וקרן פרידריך אברט.

10. אנחנו מציעים לעדכן תכניות קיימות ולגבש תכניות חדשות באופן שייתן מענה חינוכי הולם לתופעה המושרשת והמסוכנת של הגזענות, כמפורט בקצרה להלן:

א. נדרשות תכניות רחבות, מתמשכות ומחייבות את כלל המערכת, מגיל הגן ועד לתיכון, ובכלל זה גם החינוך הממלכתי-דתי והחינוך העצמאי (חרדי), שם הן כמעט לא קיימות. תכניות חד פעמיות וקצרות טווח – השפעתן מוגבלת מאוד אם הן לא נעשות במסגרת תהליך רחב ומתמשך.

ב. יש להטמיע את החינוך לערכי דמוקרטיה ונגד גזענות כחלק אינהרנטי בתחומי דעת מגוונים, ולעדכן את תוכניות הלימודים וספרי הלימוד ברוח תפיסה שמקדמת רב-תרבותיות במובנה העמוק. אנו סבורים כי תהליך חינוכי משמעותי נגד גזענות צריך להתפרס על פני ערוצים רבים, מקצועות לימוד שונים וחוויות מגוונות המזוונות לתלמידים ולתלמידות במערכת החינוך, החל מהגן ועד התיכון. נשמח לסייע ולייעץ ככל שנתבקש – [בקישור כאן](#) דוגמה לאופן שבו אנו מציעים לגשת לנושא.

ג. החינוך לחיים משותפים ולמניעת גזענות חייב להיות רכיב משמעותי בהכשרתם של מורים ומורות בישראל, הן במוסדות להכשרת מורים והן בהשתלמויות מקצועיות. בנושא זה אנו מצטרפים למסקנות הדו"ח למיגור הגזענות נגד יוצאי אתיופיה (דו"ח פלמור) בדבר הצורך בהכשרה שיטתית ומחייבת של מנהלים, מורים ועובדי מטה בנושא גזענות, ובניית תכניות עבודה שיכללו השתלמויות חובה בנושא שוויוניות ומניעת גזענות ואפליה.

ד. הגדלת החשיפה לערבים ולנרטיבים הערבים במערכת החינוך, במיוחד במסגרת תכניות לימוד במקצועות ההיסטוריה, האזרחות, הגיאוגרפיה והשפות. בכלל זה, הגדלת היקף התכניות לשילוב מורים ערבים בבתי ספר יהודים ולהיפך, הרחבת הוראת הערבית בבתי ספר יהודים, והעמקת החינוך לזהות ערבית בחינוך הערבי לטובת קידום חינוך לערכים דמוקרטיים ותפיסת עולם של חיים משותפים על בסיס שוויון מלא וכבוד הדדי.

11. הכנת תכנית פעולה מערכתית ארוכת טווח ומחייבת היא צו השעה. הדבר נכון שבעתיים במיוחד בימים אלה של משבר בריאותי, כלכלי וחברתי חמור, אשר באופן טבעי מהווה כר פורה לגילויי חוסר סובלנות ושנאה כלפי קבוצות שונות באוכלוסייה. ללא הקצאת תקציבים וכוח אדם ייעודי, יוותר המאמץ החינוכי למגר תופעות אלה ללא תוחלת. על כן, דרושה בהקדם התייחסות רצינית למסקנות דו"ח מבקר המדינה בנושא חינוך לחיים משותפים ומניעת גזענות, ויישום המלצותיו. ארבע שנים חלפו מאז פורסם, ולא הרבה השתנה.

בכבוד רב ובברכה,

נעמי בייט צורן

ד"ר סולי ורד

מחלקת חינוך

מחלקת חינוך